

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 Stockholm

AL ./ riksåklagaren ang. våldtäkt

(Hovrätten för Västra Sveriges dom den 13 december 2022 i mål B 2139-22)

Högsta domstolen har förelagt riksåklagaren att svara skriftligen på överklagandet.

Jag vill anföra följande.

Inställning

Jag bestrider ändring av hovrättens dom. Jag avstyrker prövningstillstånd.

För det fall prövningstillstånd meddelas bör målsägandebiträde förordnas för målsäganden i Högsta domstolen.

Vidare har jag, för det fall prövningstillstånd meddelas, för avsikt att komplettera förundersökningen med bland annat polisförhör med professor emeritus JH, specialisten i lungmedicin OA samt professorn LG.

Jag har också för avsikt att i så fall justera gärningsbeskrivningen genom att lägga till följande.

Målsäganden deltog inte frivilligt då hon under samlaget uttryckligen bad AL att sluta eftersom hon ville sova, vilket han uppfattade. Trots detta fortsatte han att genomföra samlag med målsäganden till dess han fick utlösning.

Om prövningstillstånd meddelas bör målet prövas av Högsta domstolen.

Bakgrund

AL har dömts för våldtäkt till fängelse i två år. Han har också förpliktats att utge skadestånd till målsäganden med 132 965 kr jämte ränta på beloppet enligt 6 § räntelagen (1975:365) från den 4 december 2021 till dess betalning sker.

Enligt det åtal som domstolarna funnit styrkt har AL den 4 december 2021 inomhus i parernas gemensamma bostad genomfört vaginalt och analt samlag

med målsäganden som inte deltog frivilligt, då hon på grund av sömn eller berusning var i en särskilt utsatt situation.

Domstolarna har i denna del av gärningsbeskrivningen lagt ALs egna uppgifter till grund för bedömningen och funnit att åtalet är styrkt och att gärningen ska bedömas som våldtäkt. Målsäganden har inte någon minnesbild av att denna del av gärningsbeskrivningen inträffat.

Den del av gärningsbeskrivningen där det påstods att AL även genomfört samlag och sexuella handlingar jämförliga med samlag med målsäganden utomhus (vilket målsäganden berättat om) ogillades på objektiv grund då det mot ALs förnekande inte var styrkt att han genomfört dessa handlingar med målsäganden.

Överklagandet till Högsta domstolen

AL yrkar att åtalet och målsägandens skadeståndstalan ska ogillas. I andra hand att han ska dömas för oaktsam våldtäkt till, i allt fall, en lindrigare påföljd.

Han menar att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar hans överklagande. Även att det till följd av ny bevisning finns grund för prövningstillstånd av synnerliga skäl.

AL åberopar i Högsta domstolen nytt förhör med sig själv, förhör med professor emeritus JH och sin nuvarande flickvän, journalanteckningar och intyg som visar att han lider av sömnstörningar och har sömngångarbeteende samt korrespondens med sömnexperter i Sverige och utomlands, allt till styrkande av att han saknat uppsåt till gärningen på grund av sömn.

Grunderna för min inställning

Ansvar för våldtäkt kräver att gärningspersonen har uppsåt i förhållande till att han eller hon genomför samlag eller sexuella handlingar jämförliga med samlag med en person som inte deltar frivilligt. En person som sover eller annars, exempelvis till följd av berusning, befinner sig i en särskilt utsatt situation kan aldrig delta frivilligt i samlag eller sexuella handlingar jämförliga med samlag (6 kap. 1 § brottsbalken).

Enligt 6 kap. 1 a § brottsbalken ska den som inte har uppåt men är grovt oaktsam i förhållande till att målsäganden inte deltar frivilligt dömas för oaktsam våldtäkt.

En grundläggande förutsättning för uppsåt (eller grov oaktsamhet) är att gärningspersonen befinner sig i en sådan grad av medvetenhet att uppsåt m.m. kan anses föreligga (se ”Vanföreställningen” NJA 2020 s. 169). En medvetlös person eller en person som befinner sig i koma eller sömn kan inte utföra en uppsåtlig (eller grovt oaktsam) gärning. Det är åklagaren som ska bevisa att uppsåt (eller grov oaktsamhet) föreligger. Det saknar för denna grundläggande förutsättning betydelse huruvida gärningspersonen själv vållat sitt tillstånd av

omedvetenhet (se NJA 2011 s. 563 och ”Samurajsvärdet” NJA 2012 s. 45 p. 11-13).

Domstolarna

Tingsrätten har i sin dom inledningsvis antecknat att AL medgett att det förekommit sexuella handlingar inomhus vid tillfället, men att han förnekat brott då han inte haft uppsåt i förhållande till att målsäganden inte deltog frivilligt. Vidare att han på grund av delvis oklara minnesbilder vare sig kan erkänna eller förneka oaktsamhet i förhållande till att målsäganden inte deltog frivilligt (domen s. 3).

Angående händelseförloppet inne i huset har tingsrätten uttalat följande (s. 6).

AL har beträffande denna händelse lämnat tydliga uppgifter. Han har visserligen sagt att han inte minns alla detaljer. Bl.a. har han sagt att han inte minns att han faktiskt gick till gästrummet och inte heller närmare i detalj hur han utförde de sexuella handlingarna. Han har dock sagt att han minns att han började smeka målsäganden och att han sedan hade samlag med henne. Han har sagt att han inte vet om målsäganden var vaken och att han inte uppfattade några tecken på att hon var det, förrän hon mot slutet sa att han skulle sluta för att hon ville sova.

Tingsrätten saknar anledning att anta att AL skulle lämna oriktiga uppgifter som innebär att han gjort mer än vad han verkligen gjort. Hans agerande efteråt, bl.a. att han sagt till Bo Ekholm att han gjorde något mot målsäganden som ”inte var bra” ger också visst stöd åt detta liksom att den skriftliga bevisningen är väl förenlig med hans uppgifter. Tingsrätten anser att ALs uppgifter kan läggas till grund för bedömningen och att det är utrett att AL genomfört vaginalt och analt samlag mot målsäganden vid tillfället.

Tingsrätten har i fråga om AL otillbörligt utnyttjat målsägandens utsatta situation och i fråga om uppsåt uttalat bl.a. följande (domen s. 6 f.).

I detta fall är utrett att målsäganden vid hemkomsten var så berusad att AL, praktiskt taget utan hjälp från målsäganden, fick ta in henne i huset, ta av henne kläderna och lägga henne i sängen. Det är också utrett att hon kräktes. Målsäganden har berättat att hon inte har något minne av något av det som hänt inne i huset. Enligt tingsrätten är det utrett att målsäganden var mycket kraftigt berusad och i praktiken okontaktbar när de kom hem. Det finns inget som talar för att hennes tillstånd var väsentligt annorlunda en stund senare när AL genomförde samlagen. Det är därmed utrett att målsäganden på grund av berusning och sömn befann sig i en särskilt utsatt situation.

Frågan är om AL har utnyttjat detta tillstånd på ett otillbörligt sätt. Utgångspunkten måste vara att det är otillbörligt att utnyttja att någon befinner sig i en sådan situation som den angivna. Det kan dock finnas undantag. I förarbetena till bestämmelsen nämns särskilt beträffande sömn, att det kan vara så att det mellan personer som känner varandra inte är främmande att väcka partnern med sexuella närmanden vilket, sett i sitt rätta sammanhang, inte rimligen ska bedömas som brottsligt (se prop. 2017/18:177 s. 40). I detta fall har AL och målsäganden samstämmt sagt att det har varit ett problem i deras relation att han har gjort sexuella närmanden och haft samlag med målsäganden när hon har sovit. De har båda sagt att målsäganden har

sagt ifrån att hon inte vill att AL ska göra så och AL har själv sagt att han har förstått detta. De har också gått i parterapi där detta har tagits upp som ett problem som har hanterats. Mot den bakgrunden anser tingsrätten inte att situationen i detta fall kan likställas med ett sådant undantag som beskrivits ovan. Tvärtom har AL varit tydligt medveten om att målsäganden inte ville att han skulle genomföra sexuella handlingar mot henne när hon sov och inget har framkommit som talar för att han kunde ha en befogad anledning att tro att målsäganden deltog frivilligt, vilket han för övrigt inte heller påstått själv. På grund av det anförda anser tingsrätten att det är utrett att AL dels var medveten om att målsäganden på grund av berusning och sömn befann sig i en särskilt utsatt situation, dels också var medveten om att målsäganden inte ville att han skulle genomföra sexuella handlingar mot henne i en sådan situation. Tingsrätten anser därmed att det är bevisat att AL hade uppsåt till att målsäganden inte deltog frivilligt. Åtalet för våldtäkt är därmed styrkt.

Hovrätten har efter att ha tagit del av samma bevisning instämt i tingsrättens bedömningar av åtalet.

Min bedömning

Inför avgivandet av svarsskrivelsen har förhören med samtliga förhörspersoner lyssnats igenom.

Jag vill inledningsvis framhålla att JH, såvitt framkommit, inte har tagit del av det förhör som hölls med AL vid tingsrätten.

JH (som efter att ha tagit del av återopad sömnutredning, två förhör från förundersökningen samt tings- och hovrättens domar har bedömt att AL kan ha befunnit sig i ett somnambult tillstånd när han genomförde de sexuella handlingarna med målsäganden) uppger bl.a. följande i det aktuella utlåtandet.

Somnambulism (Sömngång, diagnosnummer F 51.3) är ett tillstånd där individen utför olika beteenden under sömn, t.ex. att gå omkring, flytta på föremål m.m. Tillståndet uppkommer i den djupa sömnen, vanligen i den första delen av sömnperioden. Den utlösande mekanismen är en störning (en ofullständig väckningsreaktion) i djupsömnen. Under somnambulism utförs oftast enklare motoriska beteenden, men även mer komplexa beteenden kan utföras. Sömngångaren har öppna ögon. Hjärnan har en pågående sömnaktivitet med samtidigt tillräcklig aktivitet som möjliggör olika beteenden.

Sexuella handlingar, inklusive fullbordade samlag, kan förekomma och rubriceras som "sexsomni", vilket är en variant av somnambulism. Mellan partners ske ibland initiering av sex under sömnen, och i medicinska tidskrifter finns beskrivningar där den ena partnern förblivit sovande under samlaget och sedan inte har något minne av vad som utförts. Individen som utför sexuella handlingar i ett somnambult tillstånd är omedveten om sina handlingar och minns inte vad som hänt. Enstaka fragment av minnen kan ibland förekomma.

För en person med störd djupsömn kan obstruktiv sömnapné utlösa sexuellt präglade handlingar, som ofta utförs på ett burdust sätt, då individen inte har medvetande. Då individen konfronteras med uppgifter om sina handlingar är personen förvånad/perplex då det inte finns någon tydlig minnesbild av händelseförloppet.

Jag kan konstatera att vad som enligt JH kännetecknar somnambulism och sexsomni snarare talar emot än för att AL kan ha sovit när han genomförde samlag m.m. med målsäganden. Det är därför något förvånande att JH, efter att ha tagit del av bl.a. tingsrättens dom, kommer till slutsatsen att AL kan ha sovit under hela händelseförloppet.

AL har i förhöret vid tingsrätten lämnat en klar och tydlig berättelse om hur han genomförde sexuella handlingar och samlag med målsäganden. Han har också berättat att han uppfattade att målsäganden bad honom sluta eftersom hon ville sova, att han svarade henne att han skulle sluta snart men först ville bli ”klar”, dvs. få utlösning och att han alltså fortsatte att ha samlag med henne trots att hon uttryckligen sa att hon inte ville delta. Det har också framkommit att målsäganden konfronterade honom dagen efter med att han våldtagit henne under natten och att han då inte uttryckte någon förvåning över att han skulle ha gjort detta.

Även om AL (som han också uppgett vid tingsrätten) kan ha gått i sömnen när han gick in i det rum där målsäganden låg och sov, är de uppgifter han själv lämnat vid tingsrätten inte på något sätt förenliga med att han skulle ha sovit även under det att han genomförde samlag m.m. med henne. Det är här heller inte fråga om ”fragmentariska minnesbilder”, vilket enligt det utlåtande från JH och andra sömnexperter AL åberopat kan förekomma även om en person utfört handlingar i sömnen. Det är tvärtom så att AL under förhöret vid tingsrätten gett en klar och tydlig berättelse om det skede som är relevant i målet, dvs. att han genomförde samlag m.m. med målsäganden när hon till följd av berusning och sömn befann sig i en särskilt utsatt situation och att hon dessutom uttryckligen sa till honom att hon inte ville delta. Han har heller inte uttryckt någon förvåning när han dagen efter gärningen konfronterades av målsäganden och han har också till en annan person uppgett att han gjort saker med målsäganden som inte var bra.

Det måste också framhållas att även AL var kraftigt berusad vid tillfället, vilket kan ha påverkat hans minnesbilder av det som inträffat.

Eftersom utredningen visar att AL varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande ska han dömas för våldtäkt till den av domstolarna bestämda påföljden. Hovrättens domslut ska således fastställas.

Prövningstillstånd

Av 54 kap. 10 § första stycket rättegångsbalken följer att prövningstillstånd får meddelas endast om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att

överklagandet provas av Högsta domstolen (prejudikatdispens) eller om det finns synnerliga skäl till sådan prövning, såsom att det finns grund för resning eller att domvilla förekommit eller att målets utgång i hovrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag (extraordinär dispens).

För prejudikatdispens krävs att ett avgörande av Högsta domstolen får generell betydelse för bedömningen av framtida mål som innehåller liknande frågeställningar.

I propositionen till den nu aktuella bestämmelsen uttalades att utrymmet för prövningstillstånd vid sidan av prejudikatdispensen bör vara ytterst begränsat. De fall som kan komma i fråga är resningsfallen och därmed jämförbara mycket sällsynta situationer. Vidare angavs att prövningstillstånd bör kunna medges i den utsträckning som de extraordinära rättsmedlen kan tillämpas. Den närmare innebörd som resnings- och domvillogrunderna getts i praxis bör vara vägledande också inom den ordinära fullföljdens ram (se prop. 1971:45 s. 90 f.).

Enligt 58 kap. 2 § 4 rättegångsbalken får resning beviljas, om någon omständighet eller något bevis som inte tidigare har förebringats återopas och dess förebringande sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikännts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse än den som tillämpats (huvudregeln). Även om det inte föreligger någon sådan sannolikhet, får resning enligt samma punkt beviljas om det, med hänsyn till vad sålunda och i övrigt förekommer, finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott för vilket han dömts (tilläggsregeln). En utgångspunkt för prövningen är det s.k. nyhetskravet. Det kravet innebär att det i princip ska vara fråga om omständigheter eller bevis som inte prövats i målet. Resning kan därför inte beviljas bara på grund av en omprövning av i målet gjord bevisvärdering.

Welamson-Munck konstaterar att oriktig bevisvärdering i och för sig inte utgör resningsgrund. Det nya materialet måste alltså ha ett visst bevisvärde. Hur stort detta värde ska vara kan emellertid inte ens teoretiskt anges generellt. Det är nämligen klart, att det nya materialets värde måste sättas i relation till värdet av den tidigare förebringade bevisningen. Ju mera övertygande den tidigare bevisningen till stöd för domen ter sig, desto större krav måste ställas på det nya materialet för att resning ska komma i fråga. Principiellt är det relevanta vid prövning av en resningsfråga inte hur resningsinstansen själv skulle vilja avgöra målet utan hur den domstol som avgjort det skulle ha dömt om den haft tillgång till det nya materialet. Praktiskt sett har man emellertid sällan någon grund för att anta annat än att denna hypotetiska bedömning sammanfaller med resningsinstansens egen bedömning av det samlade bevismaterialet. Den prövning av det nya materialets betydelse som ska ske i resningsärendet måste därför kunna involvera – och torde i praktiken oftast involvera – en omprövning av värdet av tidigare förebringad bevisning. (Lars Welamson och Johan Munck, Rättegång VI, 4 uppl. 2011, s. 201. Se även NJA 2010 s. 295 p.

14 och 15, NJA 2011 s. 254 p. 16, NJA 2016 N 17 p. 15 samt NJA 2018 s. 163 p. 27.)

Som nämnts krävs för beviljande av resning enligt tilläggsregeln i 58 kap. 2 § 4 rättegångsbalken att det finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott för vilket han dömts. Vidare krävs att någon ny omständighet eller något nytt bevis tillkommit. Tilläggsregeln är avsedd att utgöra en undantagsregel och kan enligt Welamson-Munck inte rimligtvis ges en tolkning enligt vilket kravet på sannolikhet skulle nedsättas generellt. I så fall skulle ju huvudbestämmelsen med dess sannolikhetskrav bli helt meningslös. I stället måste tilläggsregelns rekvisit ”synnerliga skäl” och hänvisningen till vad ”i övrigt förekommer” ges tillämpningen att sannolikhetskravet nedsätts endast när särskilda omständigheter föreligger (se Welamson och Munck, a.a., s. 203).

I NJA 1992 s. 625 uttalade Högsta domstolen att resning får beviljas enligt tilläggsregeln bl.a. om det med hänsyn till ny återopad bevisning och vad som i övrigt förekommit finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan, om den tilltalade förövat det brott för vilket han dömts. Med hänsyn till det uppställda kravet på synnerliga skäl och med beaktande av att resning är ett extraordinärt rättsmedel bör tilläggsregeln ges en restriktiv tillämpning. Högsta domstolen uttalar att regeln i fall av ny bevisning bör användas endast om de nya bevisen till följd av särskilda omständigheter är ägnade att framkalla tvivelsmål om den tilltalades skuld till brottet. En sådan särskild omständighet anges kunna vara att resonemanget i den dom resningsansökningen avser verkar mindre övertygande i belysning av de nya bevisen. (Se även NJA 2018 s. 163.)

Enligt 54 kap. 10 § andra stycket rättegångsbalken får, om prövningstillstånd fordras i två eller flera likartade mål och Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd i ett av dem, prövningstillstånd meddelas även i övriga mål.

Min bedömning

Som jag angett ovan är det en grundläggande förutsättning för ansvar att domstolen finner det utrett att gärningspersonen varit i tillräcklig grad medveten om sitt handlande för att uppsåt ska anses föreligga. Det saknar därvid betydelse huruvida gärningspersonen själv vållat sitt tillstånd av omedvetenhet, t.ex. sömn.

Uppgiften om att AL kan ha gått i sömnen eller sovit under delar av det händelseförlopp som ligger till grund för den fällande domen om våldtäkt är i sig inte ny och har således redan prövats av domstolarna. AL har nu gett in bevisning som han menar ger stöd för att han i själva verket sovit under hela händelseförloppet och därför ska frikännas från ansvar.

Högsta domstolen har den 27 december 2019 (mål Ö 5485-19) beviljat resning i ett mål där en man som dömts för våldtäkt hade gett in ny bevisning i form av sakkunnigutlåtande och journalanteckningar till styrkande av att han till följd

av sömn saknat uppsåt. Enligt vad som antecknats i Högsta domstolens avgörande hade mannen under den tidigare handläggningen uppgett att han saknade minnesbilder av att han hade haft samlag med målsäganden. Han hade också i den tidigare processen i hovrätten åberopat viss bevisning angående att han hade begått gärningen i sömnen. Riksåklagaren medgav resning eftersom det till följd av den nya bevisning som mannen åberopat i resningsärendet uppstått tvivel om hovrätten hade gjort samma bedömning angående mannens uppsåt om även den bevisningen hade åberopats i den tidigare processen.

Högsta domstolen konstaterade i det fallet att underlaget för domstolarnas bedömning av mannens uppsåt varit relativt begränsat och ansåg att den nya bevisningen innebar att det hade uppstått tvivel om mannens uppsåt och därmed om hans skuld. Det fanns mot den bakgrunden – och då det var fråga om ett allvarligt brott – synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om mannen skulle dömas för våldtäkt.

Som jag redogjort för ovan har AL när han hördes vid tingsrätten lämnat tydliga uppgifter om hur han genomförde samlag m.m. med målsäganden. Till detta kommer vad som är utrett om hans agerande efter gärningen (se tingsrättens dom s. 6) som enligt min uppfattning ger ytterligare stöd för att han varit i sådan grad medveten om sitt handlande att han har begått gärningen uppsåtligen.

Mot bakgrund av den bevisning som ligger till grund för den fällande hovrättsdomen är det min uppfattning att den utredning AL åberopat i Högsta domstolen inte är sådan att den kan ligga till grund för resning och då inte heller till grund för prövningstillstånd av synnerliga skäl.

Högsta domstolen har nyligen meddelat prövningstillstånd i ett mål som gäller grovt rattfylleri där frågan är om hur en invändning om att gärningen skett i sömnen ska hanteras och värderas (mål B 1504-22). Jag kan inte se att Högsta domstolen genom att pröva nu aktuellt mål kan komma med några ytterligare uttalanden som är av vikt för ledning av rättstillämpningen.

Mot bakgrund av den tydliga berättelse AL lämnat vid tingsrätten och den övriga bevisning som tidigare åberopats kan jag heller inte se att omständigheterna är sådana att det i det här fallet finns skäl för prövningstillstånd med stöd av 54 kap. 10 § andra stycket rättegångsbalken.

Jag avstyrker prövningstillstånd.

Bevisning m.m.

Jag ber att få återkomma med bevisuppgift och med mina synpunkter på målets fortsatta handläggning för det fall prövningstillstånd meddelas.

Petra Lundh

My Hedström

Kopia till:

Utvecklingscentrum

Åklagarkammaren i Borås (AM-177797-21)

Vice chefsåklagaren Ove Jäverfelt